

## Ο ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΤΟΥ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗ

Βαγγέλης Πανταζής \*

Η ανακοίνωση που ακολουθεί αναφέρεται σε ένα εξαιρετικά επίκαιρο, και σημαντικό, κατά τη γνώμη του ομιλούντος, ζήτημα: στο πώς κρεμούσαν οι αρχαίοι Έλληνες (και πιο συγκεκριμένα ο Ερατοσθένης) τους χάρτες τους.

Είναι όμως τόσο σημαντικό το πώς κρεμάμε τους χάρτες; Και είναι τόσο επίκαιρο το πώς γινόταν αυτό πριν από δυό χιλιάδες αι κάτι χρόνια; Φαίνεται πως είναι.

Κάποτε οι άνθρωποι πίστευαν πως στον κόσμο υπάρχει κάποιο απόλυτο και σταθερό "επάνω" και κάποιο αντίστοιχο "κάτω". Σήμερα γνωρίζουμε πως αυτό ήταν μιά αφελής πεποίθηση και πως κανένα σημείο του σύμπαντος δε μπορεί να διεκδικήσει την κορυφή κανενός κοσμικού άξονα. Κανένα σημείο του ορίζοντα δε βρίσκεται ψηλότερα από τα άλλα. Ποιός όμως δεν έχει ταυτίσει στον καιρό μας υποσυνείδητα τον βορρά με το επάνω και το νότο με το κάτω; Ποιός π.χ. δε λέει "κάτω στην Αφρική" ή "πάνω στη Μόσχα";

Δε χρειάζεται να ψάξουμε πολύ για να βρούμε τον προβοκάτορα που μας έχει παρασύρει σ' αυτό το λάθος: είναι ο χάρτης, είναι ο τρόπος που είναι κρεμασμένος στους τοίχους μας με τον βορρά σταθερά επάνω.

Η ταύτιση αυτή δεν μένει χωρίς συνέπειες στο ηθικό των λαών. Και γούτο γιατί το πάνω ήταν πάντα και παραμένει για όλους συνώνυμο του κυρίαρχου και καλού, το κάτω συνώνυμο του υποτέλους και υποδεέστερου. Η ταύτιση του βορρά με το πάνω και του νότου με το κάτω, οδηγεί σε μιά υποσυνείδητη (όχι όμως και για γούτο αμελητέα) ταύτιση του βορρά με το κυρίαρχο και του νότου με το κατώτερο και υποτελές.

Έχει άραγε αυτό σχέση με το γεγονός ότι μιλάμε σήμερα κατά κόρον για -και σε γενικές γραμμές έχουμε- ένα κυρίαρχο και αναπτυγμένο Βορρά πάνω σ' έναν υπανάπτυκτο και πολιτικά εξαρτημένο Νότο; Το ότι ανάμεσα στους άλλους παράγοντες τους υπεύθυνους γι' αυτή την παγκόσμια πόλωση θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους χάρτες και πιο συγκεκριμένα τον τρόπο που τους κρεμάμε, το ανέπτυξε ο γράφων πρόσφατα στο βιβλίο "ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ" (1).

Από μόνο του όμως το θέμα του προσανατολισμού των συγχρόνων χαρτών μας παραπέμπει στους χάρτες των αρχαίων Ελλήνων. Γιατί είναι γνωστό πως ο τρόπος που σήμερα προσανατολίζουμε τους χάρτες μας με τον βορρά επάνω επικράτησε μεν κατά την εποχή των Ανακαλύψεων, (το Μεσαίωνα οι περισσότεροι χάρτες είχαν την ανατολή επάνω) πήρε όμως ρητά σαν πρότυπο τους χάρτες του Πτολεμαίου, του μεγαλύτερου αστρονόμου της ελληνιστικής εποχής, και γενικά της αρχαιότητας, που αποδεδειγμένα είχαν τον βορρά επάνω και τον νότο κάτω.

Πρότυπο όμως και των χαρτών του Πτολεμαίου θεωρούνται από τους ειδικούς γενικά οι χάρτες του μεγαλύτερου γεωγράφου της αρχαιότητας, του Ερατοσθένη του Κυρηναίου, που έζησε τον 3ο π.Χ. αιώνα. Ο Ερατοσθένης, θυμίζουμε, ήταν εκείνος που υπολόγισε την

\*Δικηγόρος, ερευνητής-συγγραφέας.

περίμετρο της γης με μιά ακρίβεια, που μόνο η σύγχρονη εποχή μας μπορεί να την επιβεβαιώσει, ήταν εκείνος που βρήκε την απλούστερη μέθοδο για χάραξη μεσημβρινών διχοτομώντας της σκιές του ηλιακού ρολογιού και εκείνος επίσης που πρώτος καθιέρωσε οριστικά το σύστημα των γεωγραφικών συντεταγμένων (επεκτείνοντας εκείνο του Δικαιάρχου), χωρίζοντας μ' αυτές τον χάρτη της Οικουμένης (της κατοικημένης, δηλαδή, γης) σε τετραγωνάκια, που τα ονόμασε "σφραγίδες".

Χάρτες του Ερατοσθένη δεν σώθηκαν ώστε να μπορούμε να συμπεράνουμε πώς τους προσανατόλιζε εκείνος. Όλες όμως οι σύγχρονες αναουστάσεις και αποδόσεις θεωρούν σαν δεδομένο και πως είχαν επάνω τον βορρά.

Στο βιβλίο που προαναφέρθηκε διατυπώθηκε για πρώτη φορά η άποψη πως όλες οι σύγχρονες αναπαραστάσεις των χαρτών του Ερατοσθένη σφάλλουν ως προς το ζήτημα του προσανατολισμού τους. Και πως ο Ερατοσθένης τοποθέτούσε στην πάνω πλευρά των χαρτών του το νότο.

Τα επιχειρήματα γι' αυτή την τοποθέτηση είναι τα παρακάτω:

1. Ο Ερατοσθένης ήταν γέννημα και θρέμμα της Αιγύπτου. Ήξερε σε μιά εποχή (276-196 π.Χ.) που οι χάρτες δεν είχαν ακόμα αποκτήσει ένα σταθερό προσανατολισμό. Σε μιά εποχή άλλωστε που οι χιμτες δεν ήταν και τόσο διαδεδομένοι όσο σήμερα, έτσι που να επικβάλλουν ένα τέτοιο προσανατολισμό, ήταν επόμενο σαν βάση του δικού του να δεχτεί εκείνον της χώρας του και των κατοίκων της. Είναι γνωστό ότι η Αίγυπτος από τα αρχαιότερα χρόνια μέχρι και σήμερα διακρίνονταν σε Άνω και Κάτω χώρα, τη νότια και την βόρεια, αντίστοιχα, Αίγυπτο. Κριτήριο αυτής της διάκρισης ήταν ο ροή του Νείλου από τα υψίπεδα του νότου προς τη Μεσόγειο θάλασσα. Ο Αιγύπτιος της αρχαιότητας, όπως βεβαιώνει ο F. Frankfort (2),

"έπαιρνε τον προσανατολισμό του από τον ποταμό Νείλο, την πηγή της ζωής του. Έστρεφε το πρόσωπό του προς το νότο, απ' όπου έρχονταν το ρεύμα του. Μιά από τις λέξεις που σήμαινε 'νότος', σήμαινε ταυτόχρονα και 'πρόσωπο'. Η συνηθισμένη λέξη για τον βορρά, πιθανότατα συγγενεύει με μιά λέξη που σημαίνει 'πισωκέφαλο'. Καθώς στ' αριστερά του είχε την ανατολή και στα δεξιά του τη δύση, η λέξη 'αριστερά' και 'ανατολή' είναι η ίδια, όπως ίδια είναι και η λέξη 'δύση' και 'δεξιά'".

Θάταν πολύ πιο φυσικό για τον Ερατοσθένη να πάρει σαν βάση του χαρτογραφικού του προσανατολισμό, τον προσανατολισμό που συνήθιζε το κοινωνικό του περιβάλλον, πόσω μάλλον που δεν τον δεσμεύε σε κάποια διαφορετική τοποθέτηση κάποια άλλη κυρίαρχη χαρτογραφική σύμβαση (σαν αυτή που δεσμεύει σήμερα εμάς).

2. Ο Ερατοσθένης είχε επισκεφθεί την Αθήνα, ήλθε σε επαφή με την Ακαδημία, τη φιλοσοφική σχολή του Αριστοτέλη και επηρεάστηκε από τον μαθητή εκείνου, τον Αρκεσίλαο. Αυτό έγινε αμσως πριν μετακληθεί στην Αλεξάνδρεια για να αναλάβει τη διεύθυνση της βιβλιοθηκής. Είναι πολύ φυσικό να έχει επηρεαστεί ιδιαίτερα από το έργο εκείνου του Αριστοτέλη, που ήταν πιο κοντινό στα ενδιαφέροντά του, έργο το οποίο κατά κάποιο τρόπο συνέχισε: το "Περί ουρανού". Στο βιβλίο αυτό (3) ο Αριστοτέλης τοποθετεί σαν επάνω πόλο της γης τον νότιο για λόγους που δεν είναι του παρόντος να αναφέρουμε.

3. Η ίδια η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, της πόλεως ο

Ερατοσθένης υπήρξε ένας από τους πρώτους εφόρους (διευθυντες) είχε ιδρυθεί από τον μαθητή του Αριστοτέλη Δημήτριο σύμφωνα με τις παραδόσεις της σχολής. Ήταν τόσο έντονα διαποτισμένη από τις παραδόσεις αυτές η σχολή, ώστε ένας ιστορικός που ασχολήθηκε ιδιαίτερα μ' αυτήν (4) να γράψει πως "ο Αριστοτέλης αργοσάλευς ανάμεσα σε κείνα τα ράφια με τους επιμελώς τακτοποιημένους κυλίνδρους". Το ίδιο το αξίωμα του βιβλιοθηκάρου εκείνης της βιβλιοθήκης επέβαλε μιá αυξημένη προσήλωσε στο πνεύμα του δασκάλου, που είχε εμπνεύσει την οργάνωσή της.

4. Επί πλέον ανάμεσα στην βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και σε κείνην της Περγάμου υπήρχε έντονος ανταγωνισμός, που δεν είχε μόνο σχέση με την πνευματική επικράτεια της κάθε μιάς. Πίσω απ' αυτήν υπήρχε ο ανταγωνισμός των βασιλέων της Περγάμου με αυτούς της Αιγύπτου, υπήρχε και το τοπικιστικό στοιχείο. Αν ο ανταγωνισμός αυτός έφτασε στο σημείο της απαγόρευσης εξαγωγής παπύρου από την Αίγυπτο στην Πέργαμο (πράγμα που υποχρέωσε τους Περγαμηνούς να καταφύγουν στην καλύτερη αξιοποίηση του δέρματος, στις περίφημες "περγαμηνές"), γιατί να μην έχει επηρεάσει και τον προσανατολισμό των χαρτών; Είναι φυσικό πριν από την γραφική ύλη η σύγκρουση αυτή νόχει σημαδέψει τα ιχνογραφήματα που σχεδιάζονταν πάνω της. Ιδίως όταν τα ιχνογραφήματα αυτά τοποθετούσαν την πατρίδα πάνω ή κάτω από την αντίζηλό της.

3. Στο κέντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος και της δραστηριότητας του Ερατοσθένη βρίσκεται ο ήλιος και η πλευρά της πορείας του, δηλαδή ο νότος. Οι παρατηρήσεις, οι ανακλύσεις και οι επεξεργασίες που τον εκαναν διασημο, έχουν σχέση με τον ήλιο και την οκιά του που πέφτει από νότο προς βορρά. Το ηλιακό του ρολόι, ο γνώμων, έχει σαν βάση τη σκία. Οι κάθετες στον ισημερινό γραμμές, που χαραχτηκαν με τη βοήθεια του γνώμονα, έχουν σαν αφετηρία τους το νότο και τον μεσημεριατικό ήλιο, γι' αυτό και ονομάστηκαν "μεσημβρινοί". Αν είχαν χαραχτεί με αφετηρία το πολικό αστέρι, κάποιο άλλο θάταν το όνομά τους. Τον περίφημο υπολογισμό, τέλος, της γήινης περιφέρειας ο Ερατοσθένης τον έκανε με βάση τις ακτίνες του ήλιου και τη σκιά του. Για την περίπτωση του δίκαια θα μπορούσε να πει κανείς: εκ νότου το φως.

Τα επιχειρήματα, βεβαίως, που προεκτέθηκαν, μας παρέχουν δεν παρέχουν αποδείξεις με την πλήρη έννοια του όρου. Αποδείξεις όμως δεν έχει ούτε η υποθεση που θέλει στην επάνω θέση των χαρτών του Ερατοσθένη τον βορρά. Ανάμεσα σε δύο υποθέσεις, που δε μπορούν να επικαλεστούν πλήρεις αποδείξεις, είναι λογικά να θεωρείται πιθανότερη εκείνη που προσκομίζει τις περισσότερες και ισχυρότερες ενδείξεις. Το ερώτημα, παντως, του προσανατολισμού των χαρτών του Ερατοσθένη θα μπορούσε να διευκρινιστεί πέρα από κάθε αμφιβολία, αν διασώζονταν κάποια πιστή αναπαράσταση των χαρτών του, ή έστω κάποιο κομμάτι της. Δυστυχώς όμως οι μόνες πληροφορίες μας προέρχονται αποκλειστικά σχεδόν από τον Στράβωνα, που δεν μας λέει τίποτε ρητά επ' αυτού. Είναι πολύ πιθανό μαάλιστα ο Στράβωνας, που έζησε δυό αιώνες μετά τον Ερατοσθένη, να μην είχε δει ο ίδιος καμιά αυθεντική αναπαράσταση των χαρτών του, αν και είχε διαβάσει τα γεωγραφικά του κείμενα (5). Ο Στράβωνας όμως αποδεδειγμένα τοποθετούσε τον χάρτη του όπως εμείς σήμερα, με τον βορρά επάνω. Παρομοίαζε π.χ. το σχήμα της "οικουμένης" (της κατοικημένης, δηλαδή, γης) με χλαμύδα (6), όπως το βλέπουμε και σε μεταγενέστερους χάρτες του Πτολεμαίου. Εκθέτοντας τις απόψεις του Ερατοσθένη για τον κόσμο

(κατά κανόνα περιφραστικά), ήταν φυσικό να ακολουθεί την δική του σειρά περιγραφής και όχι την σειρά εκείνου. Είναι δυνατόν εμείς σήμερα να ξεχωρίσουμε στα σχετικά με τον Ερατοσθένη αποσπάσματα του Στράβωνα, τί αποτελεί πιοτή απόδοση των τοποθετήσεων του πρώτου και τί συνιστά παραμόρφωση, που οφείλεται σε τοποθετήσεις του δεύτερου; θα επιχειρήσουμε μιά απάντηση παραθέτοντας τα δύο πιά ουσιώδη αποσπάσματα από το δεύτερο βιβλίο των "Γεωγραφικών" του Στράβωνα (7).

"(Ο Ερατοσθένης) τον της οικουμένης πίνακα γραμμή τινι διαιρεί δίχα από δύσεως επ' ανατολήν παραλλήλω τη ισημερινή γραμμή, πέρατα δ' αυτής τίθησι προς δύσει μεν τας Ηρακλείους Στήλας επ' ανατολή δε τα άκρα και έοχατα όρη των αφορίζοντων αρών την προς άρκτον της Ινδικής πλευράν."

"Ο μεν γαρ (Ερατοσθένης) ακολουθών τη θέσει τη προειρημένη ταύ τε Ταύρου και της από στηλών θαλάσσης, διελών τη γραμμή ταύτη την οικουμένην δίχα και καλέσας το μεν βόρειον μέρος το δε νότιον, πειράται τούτων εκάτερον τέμνειν πάλιν εις τα δυνατά μέρη, καλεί δε ταύτα σφραγίδας. Και όη του νοτίου μέρους πρώτην ειπών σφραγίδα την Ινδικήν, δευτέραν δε την Αριανήν..."

Η τρίτη και η τέταρτη σφραγίδα, όπως πληροφορούμαστε από άλλα σημεία των "Γεωγραφικών", περιελάμβαναν την Αραβία και την Αίγυπτο.

Είναι παράδοξο το ότι κανείς, απ' όσους είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε βέβαια, μεταγενέστερος δεν βρήκε παράδοξη αυτή την αρίθμηση των "σφραγίδων", που έκανε ο Ερατοσθένης. Διότι, το να αρχίζει κανείς την αρίθμηση από κάτω δεξιά προς τα αριστερά και πάνω είναι εντελώς αντίθετο με τον τρόπο γραφής. Και ο τρόπος γραφής, που συνηθίζουμε, από αριστερά, δηλαδή, και επάνω προς τα δεξιά και κάτω, είχε επικρατήσει απόλυτα από τον 6ο ήδη αιώνα π.Χ., τρεις αιώνες τουλάχιστον πριν από τον Ερατοσθένη, ενώ πριν ίσχυε η βουτροφηδών γραφή, πάντοτε όμως από πάνω προς τα κάτω.

Το παράδοξο όμως εξαφανίζεται, αν αντιστρέψουμε τον χάρτη του Ερατοσθένη, έτσι που ο βορράς να έρθει επάνω και ο νότος κάτω: αυτόματα τότε η αρίθμηση των "σφραγίδων" συμπίπτει απόλυτα με τον τρόπο γραφής. Παρατήρηση που αποδεικνύει πως έτσι πράγματι προσανατόλιζε ο Ερατοσθένης τους χάρτες του.

Από το σημείο αυτό και πέρα μπορούμε να συμπεράνουμε πως όταν ο Στράβων θέτει σαν αφετηρία της παραλλήλου που ενώνει τις Ηράκλειες στήλες με την Ινδία τις πρώτες, κάνει μιά περιγραφή σύμφωνα με τον χάρτη τον δικό του και όχι του Ερατοσθένη. Υπάρχουν όμως κάποια σημεία, όπου η περιγραφή ακολουθεί τον προσανατολισμό του Ερατοσθένη, όπως π.χ. στη β παράγραφο του Δ κεφαλαίου του Α βιβλίου των "Γεωγραφικών" (8), που μας πληροφορεί ότι

"Εξής δε το πλάτος της οικουμένης αφορίζων φησίν από μεν Μερόης επί του αυτης μεσημβρινού μέχρι Αλεξανδρίας.  
..."

δηλαδή από το νότιο προς τον βορρά, ή στο C88 του Β βιβλίου, όπου ο Ερατοσθένης εμφανίζεται

"... λαμβάνων (μήκει) την από δύσεως επ' ισημερινάς ανατολάς γραμμήν, και τα επ' εκάτερον το μέρος τα μεν νότια ονομάζων τα δε βόρεια, και ταύτα πλινθία καλών και σφραγίδας..."

Το ίδιο συμβαίνει με το εόσιον C522 του 11ου βιβλίου, όπου πληροφορούμαστε ότι

"...Ερατοσθένης δε, πεποιημένος την διαίρεσιν εις τα νότια μέρη και τα προσάρκτια..."

καθώς και με το εόσιον C723 του 15ου βιβλίου, σύμφωνα με το οποίο  
 "...Ορίζεσθαι μιν γαρ φησι (Ερατοσθένης) την Αριανήν εκ  
 μιν των προς ένω τω Ινδώ, προς νότον δε τη μεγάλη  
 θαλάττη, προς άρκτον δε τω Προπαμισώ και τούς εξής  
 όρεις μέχρι Κασπίων πυλών, τα δε προς εσπέραν τούς  
 αυτοίς όρεις οίς και η Παρθυηνή προς Μηδίαν..."

Πρό αντιπροσωπευτικό όμως των απόψεων του Ερατοσθένη  
 είναι το απόσπασμα εκείνο των "Γεωγραφικών" (9), όπου γίνεται  
 λόγος για το συνολικό πλάτος και (κυρίως) μήκος της οικουμένης:

"Ορίσας δε το λεχθέν πλάτος, το από των εσχάτων  
 Αιθιοπίων μέχρι του διά θούλης, εκτείνει πλέον ήδη το  
 μήκος....Φησί δ' ουν, το μιν της Ινδικής μέχρι του  
 Ινδού ποταμού, το στενωτάτον, σταδίων μυρίων  
 εξακισχιλίων... το δε ένθεν επί Κασπίους πυλάς μυρίων  
 τε και τετρακισχιλίων. είτ' επί τον Ευφράτην μυρίων.  
 επί δε τον Νείλον από του Ευφράτου πεντακισχιλίων.  
 άλλους δε χιλίους και τριακοσίους μέχρι του λανωβικού  
 στόματος. είτα μέχρι της Καρχηδόνης μυρίους τρισχιλίους  
 πεντακοσίους. είτα μέχρι στήλων οκτακισχιλίους  
 τουλάχιστον."

Όποσδήποτε τα παραπάνω αποσπάσματα αν και μπορούν να  
 θεωρηθούν ενθουσιαστικές για την υπόθεσή μας ενδείξεις, δεν έχουν  
 ακόμη την ισχύ πλήρων αποδείξεων. Λείπει πάντα μία άμεση  
 περιγραφή του προανατολισμού του ερατοσθένειου χάρτη.

Στον Στράβωνα όμως (αρχή του 17ου βιβλίου των  
 "Γεωγραφικών") συναντάμε κι ένα άλλο ενδιαφέρον απόσπασμα όπου,  
 καθώς μας λέει, μας μεταφέρει τις απόψεις του Ερατοσθένη για το  
 Νείλο και την Αίγυπτο. Στο απόσπασμα αυτό υπάρχει και μια φράση  
 που κρίθηκε από τους αρχαιοδίφες φιλόλογους δυσνόητη ή ακατανόητη  
 και για την οποία δεν υπάρχει μεταξύ τους συμφωνία:  
 "Κανταυθα δ' Ερατοσθένους απαφάσεις προεκθετέον. Φησί  
 δη του Αραβίου κόλπου προς την εσπέραν χιλίους σταδίους  
 διέχειν τον Νείλον, παραπλήσιον όντα κατά το στόμα τω  
 γράμματι ν κειμένω ανάπαλιν..."

Ας σημειωθεί ότι στις πρώτες έντυπες εκδόσεις των "Γεωγραφικών",  
 που μισούνται τους μικρογράμματος χαρακτήρες των χειρογράφων το  
 γράμμα ν του κειμένου είναι μικρό και δεν αναφέρεται ονομαστικά  
 (δηλαδή "νυ"), όπως π.χ. στην έκδοση Offic. Henricpetrina,  
 Βασιλεία 1571, που την επιμελήθηκε ο Gulielmus Xylandrus, στην  
 έκδοση του Enstathius Vignou, Γενεύη 1587, που επιμελήθηκε ο  
 Isaacus Casaubonus, καθώς και στην έκδοση του τελευταίου στο  
 Παρίσι το 1620, η οποία αποτέλεσε την βάση των μεταγενέστερων  
 εκδόσεων. Αυτό συμβαίνει επίσης και στην έκδοση των "Γεωγραφικών"  
 από τον Αδამάντιο Κοραή το 1817 στη σειρά "Ελληνική Βιβλιοθήκη"  
 καθώς και στην έκδοση της "Οξφόρδης", τουλάχιστον μέχρι το 1940.

Ο Οχοπίους το 1672, σχολιάζοντας λατινιστί το παραπάνω  
 απόσπασμα (10) επαινεί τις σχετικές με τη ροή του Νείλου γνώσεις  
 του Ερατοσθένη, που επαληθεύτηκαν από τους νεότερους  
 χαρτογράφους: "quisquis enim ingentes Nili gyros in ejus per

Aethiopicam decursum figuram literae v transversae exhibentes", δηλαδή, "ότιτι εκάστη υπερμεγέθης καμπή του Νείλου στην διά μέσου της Αιθιοπίας κάθοδο του παρουσιάζει το σχήμα του γράμματος v πλαγιασμένον". Δεν χρειάζεται να επιμείνουμε ιδιαίτερα στην καταφανώς εσφαλμένη ερμηνεία του χωρίου: απ' ενός το σχήμα του γράμματος δεν είναι πλαγιαστό, αλλά ανάποδο και απ' ετέρου αφορά το στόμα, δηλαδή τις εκβολές, του Νείλου.

Ο μεγάλος ελληνιστής και ειδικός μελετητής του Στράβωνα Augustus Meineke στην στερεότυπη έκδοση της Λειψίας (1852) αποβάλλει από το κείμενο σαν παρέμβλητη (προφανώς ακατανόητη) τη φράση "κατά το στόμα" και η πρόταση γίνεται "παρπλήσιον όντα τω γράμματι v -κ.τ.λ.". Ο C. Müller αντικαθιστά τη λέξη "στόμα" με τη λέξη "σχήμα", αλλάζοντας τη φράση σε "παρπλήσιον όντα κατά το σχήμα τω γράμματι v...". Άποψη που αποδέχεται και ο Horace L. Jones στην στερεότυπη έκδοση LÖEB (1932). Οι πρόσφατες εκδόσεις (μεταξύ των οποίων οι αμέσως προαναφερόμενες) αντικαθιστούν το μικρό με το κεφαλαίο N. Οι λύσεις των Meineke, Müller και Jones επιτρέπουν την μετατόπιση της περιγραφής από τις εκβολές του Νείλου προς τη νότια Αίγυπτο και Αιθιοπία, όπου, κατά το σχολίο της έκδοσης LÖEB, το ανάποδο N χοντρικά αντιστοιχεί στο μεταξύ Μερώς και Σούνης τμήμα της πορείας του Νείλου.

Η μετατόπιση όμως αυτή έχει ένα διπλό κόστος: θυσιάζουμε τρεις λέξεις ή αλλάζουμε τη μία με άλλη διαφορετικού νοήματος για να βρούμε μία καμπή της πορείας του Νείλου, που να μας ταιριάζει. Η καμπή όμως αυτή δεν είναι αρκετή για να χαρακτηρίσει το όλο σχήμα του Νείλου, όπως καταλήγει να γίνεται μετά την χειρουργική επέμβαση στο αρχαίο κείμενο. Για να γίνει αυτό φανερό ας δούμε πώς διαμορφώνεται μετά την διόρθωση, για παράδειγμα, του Müller το κείμενο:

"του Αραβίου κόλπου προς την εσπέραν χιλίους σταδίους  
διεχειν τον Νείλον, παρπλήσιον όντα κατά το σχήμα τω  
γράμματι N κειμένω ανάπαλιν."

Θα ήταν μάλλον παράλογο για τον Ερατοσθένη, ο οποίος γνώριζε καλύτερα το μεγαλύτερο κομμάτι της διαδρομής του Νείλου, αυτό που διέσχισε την Κάτω Αίγυπτο και που ήταν και το πιο οικείο σ' αυτόν και πιο σημαντικό για την ιδιαίτερη πατρίδα του, να αποδώσει το συνολικό σχήμα του Νείλου μ' ένα κομμάτι της διαδρομής του πολύ μικρό σε σχέση με το σύνολό της και πολύ μακρινό σε σχέση με την ιδιαίτερη πατρίδα του. Στο ίδιο άτοπο καταλήγει και η εκδοχή του Meineke.

Επί πλέον, όταν οι λέξεις που αντικαταστάθηκαν απαντώνται πανομοιότυπα σε διαφορετικά χειρόγραφα διαφορετικής τοπικής προέλευσης, είναι δύσκολο να αποδώσουμε το λάθος στον αντιγραφέα. Την εξήγηση για το ακατανόητο του κειμένου θα πρέπει μάλλον να την αναζητήσουμε σε αιτίες σύγχρονες, που αφορούν εμάς τους ίδιους. Πραγματικά το δυσνόητο του κειμένου πηγάζει από τον τρόπο που συνηθίσαμε να κρεμάμε τους σημερινούς χάρτες: με τον βορρά επάνω. Άρκει να αντιστρέψουμε τον χάρτη της Αφρικής φέρνοντας το νότο επάνω (πράγμα, που, καθώς ισχυριζόμαστε συνέβαινε με τον χάρτη του Ερατοσθένη), για να γίνει απόλυτα κατανοητή η δυσεξήγητη φράση. Οι εκβολές (το "στόμα") του Νείλου μοιάζουν τότε πραγματικά με το μικρό γράμμα v γυρισμένο ανάποδα, έτοιμο όπως μας παραδόθηκε από τα διασωθέντα χειρόγραφα.

Εδώ όμως, όπου το ζήτημα μοιάζει να βρίσκει την τελική του λύση, ξαφνικά περιπλέκεται κατά ένα τρόπο περισσότερο έντονα.

Την εποχή του Ερατοσθένη (και του Στράβωνα) δεν είχε ακόμα επινοηθεί η μικρογράμματη γραφή. Αυτή άρχισε να χρησιμοποιείται σποραδικά τον 7ο μόλις μ.Χ. αιώνα και επικράτησε οριστικά μετά τον 8ο (11), χίλια χρόνια, δηλαδή, μετά τον Ερατοσθένη. Αποκλείεται, επομένως, να παρομοιάσε εκείνος το στόμα του Νείλου με το μικρό γράμμα ν γυρισμένο ανάποδα. Άρα αδιέξοδο;

Η λύση υπάρχει και είναι μάλλον απλή: αρκεί να θυμηθούμε πως τα χειρόγραφα δεν αναφέρουν ονομαστικά και ολογράφως το γράμμα ν. Απλά μας δίνουν το σχήμα του. Το πιθανότατο, λοιπόν, είναι να χρησιμοποίησε ο Ερατοσθένης κάποιο άλλο γράμμα της μεγαλογράμματης γραφής με το ίδιο, ή περίπου ίδιο σχήμα. Αυτό δε μπορεί να είναι άλλο από το Υ. Κατά την μεταγραφή των κειμένων στη μικρογράμματη γραφή, η οποία από τον 9ο μ.Χ. αιώνα είχε παντελώς αντικαταστήσει την αρχαία, οι αντιγραφείς προφανώς αναζήτησαν στο νέο αλφάβητο εκείνο το σχήμα, που πλησίαζε περισσότερο στο αρχαϊκό Υ. Και, όπως ήταν επόμενο, το βρήκαν στο δικό τους ν. Δεδομένου ότι το αρχικό γράμμα δεν αναφέρονταν με το όνομά του και εκείνο που ενδόξασε δεν ήταν το γράμμα καθ' εαυτό αλλά το σχήμα του, η αντικατάσταση αυτή απέτρεπε μάλλον παραπέφερε την αλλοίωση του αρχικού κειμένου.

Το αρχαϊκό ύψιλον, ίδιο με το σημερινό κεφαλαίο, μπορεί επίσης να εξηγήσει το γιατί ο Ερατοσθένης δεν χρησιμοποίησε το γράμμα δέλτα, από το οποίο άλλωστε πήραν το όνομα τους οι εκβολές των ποταμών και πρώτα απ' όλα του ίδιου του Νείλου, στους οποίους τις εκβολές μάλιστα, τα χρόνια του Στράβωνα (όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στο ίδιο βιβλίο) υπήρχε χωριό με το όνομα Δέλτα: Το δέλτα κατά κύριο λόγο αναφέρεται στο σχήμα της γης που περικλείεται ανάμεσα στους βραχίονες των εκβολών και τη θάλασσα. Το γράμμα όμως Υ μας δείχνει την ίδια τη ροή του Νείλου, όχι μόνο όπως διχάζεται στα δύο του στόματα, που αναφέρει ο Ερατοσθένης, το Πηλουσιακό και το Κανωβικό, αλλά και σε μέρος της διαδρομής του πριν διχασθεί.

Υπέρ της άποψης που υποστηρίζεται εδώ συνηγορούν και άλλα σημεία του ερατοσθένειου αυτού αποσπάσματος. Η περιγραφή της Αιγύπτου και του Νείλου αρχίζει από την ανατολή προς τη δύση, "από του Αραβίου κόλπου προς την εσπέραν". Από τους δύο ποταμούς που συμβάλλουν στο Νείλο "ο μὲν Ασταβόρας καλεῖται κατὰ τὸ πρὸς ἔω πλευρὸν ῥέων, ἄτερος δ' Ασταπούς..." και "της Αιγύπτου το παρά την θάλασσαν ἔστιν ἀπὸ τοῦ Πηλουσιακοῦ στόματος πρὸς τὸ Κανωβικὸν στάδιοι χίλιοι τριακόσιοι" (το Πηλουσιακό είναι το ανατολικό, το Κανωβικό το δυτικό, έχοντας στο χάρτη το νότιο επάνω, αρχίζουμε την καταγραφή και την περιγραφή από την ανατολή -αριστερά- προς τη δύση).

Κάνοντας τη δική του περιγραφή ο Στράβωνας αμέσως μετά την παράθεση της περιγραφής του Ερατοσθένη, αν και διατηρεί την ίδια σειρά των ονομάτων, προδίδει τη δική του προτίμηση για τον βορρά: το Κανωβικό στόμα του Νείλου είναι τώρα αριστερά, το Πηλουσιακό δεξιά. Ο βορράς έχει σταθεροποιηθεί στην επάνω πλευρά του χάρτη για να περάσει μετά από μία λαβραία μεσαιωνική ζωή σε απρόσιτες βιβλιοθήκες μέσα από τον Πτολεμαίο στην εποχή μας.

Καιρός να μάθουμε να ξαναβλέπουμε τη γή μας κι' από άλλες οπτικές γωνίες, όπως αυτή του μεγάλου χαρτογράφου Ερατοσθένη. Και να μάθουμε να δυσπιστούμε στις συμβάσεις, που έχουν μεταμφιεστεί σε φυσικά φαινόμενα, σαν και τη σύμβαση που θέλει φυσική θέση του βορρά την επάνω.-

## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Εκδόσεις "ΚΑΛΒΟΣ", Αθήνα 1989.
2. "Before Philosophy", Baltimore: Penguin Books, 1949, σελ.51.
3. 284,β.
4. Ο Luciano Canfora στο βιβλίο του "La biblioteca scomparsa", Παλέρμο 1986, ελλ.μετάφραση Φοίβου Αρβανίτη - "Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας" - εκδόσεις "Αλεξάνδρεια".
5. Βλ. π.χ. "Γεωγρ." βιβλ. Β, C63, C78, C87, C92, απ' όπου προκύπτει ότι αναφέρεται σε κείμενα και όχι αμέσως σε χάρτη.
6. Βιβλ. Β, C116, C119.
7. Κεφ. Α, C67 και C78.
8. C62.
9. C64.
10. Έκδοση Fell John, Oxonii, E Theatro Sheldoniano, "Αράτου Σόλεως 'Φαινόμενα και Διοσημεία', Ερατοσθένους 'Καταστερισμοί', 'Του Νείλου πηγαί'" κ.τ.λ.
11. Βλ. Αντ. Σιγάλα, "Ιστορία της ελληνικής γραφής", έκδοση του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, Θεο/νίκη, 1974.